

**И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 13.23.673 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 37; 373; 51; 821; 512.154 ;82/1

БАЙИЕВА БЕГАЙЫМ АБДУГАПАРОВНА

**АЛЫКУЛ ОСМОНОВДУН ПОЭМАЛАРЫН ОКУТУУНУН
ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ (ОРТО МЕКТЕПТИН МИСАЛЫНДА)**

13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(кыргыз адабияты)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2024

Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин филологиялык билим берүүнүн технологиялары кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: **Сакиева Сайипжамал Салайдиновна**
педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Б.Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин педагогика, психология жана окутуунун технологиялары кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттер: **Акматов Кыялбек Камутович**
педагогика илимдеринин доктору, доцент,
«Кыргызстан Маариф» коомдук фондунун директорунун академиялык маселелер боюнча орун басары

Батыркулова Айгуль Бекмурзаевна
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясынын филологиялык билим берүү лабораториясынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин педагогика, психология, кыргыз тили жана адабияты кафедралары (723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Н. Исанов көчөсү, 73А)

Диссертациялык иш 2024-жылдын 27-декабрда саат 13.00дө И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдерин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.23.673 диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот (дареги: 720023, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, 10-кичи району, Саманчин көчөсү, 10 а).

Диссертацияны коргоо видеоконференциясына кирүү шилтемеси <https://vc.vak.kg/b/d13-%20ouyf-pc2-yyg>

Диссертациялык иш менен И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (Бишкек ш., Раззаков көчөсү, 51 а), Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (Бишкек ш., Фрунзе көчөсү, 547) китепканаларынан жана <http://vak.kg> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2024-жылдын 27-ноябрда күнү таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

 Д. К. Омурбаева

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Азыркы заманда балдар коомдун жана технологиянын таасири астында өсүп жатышат. Жаңы доордогу интернет жана массалык маалымат каражаттарынын өнүгүшү балдардын дүйнө көз карашына чоң таасир этүүдө. Интернеттеги түрдүү маалыматтар, манипуляциялоочу контенттер балдардын туура ой жүгүртүүсүнө зыян келтирүүдө. Бул чөйрөдө балдар жалган менен чындыкты, түбөлүк менен утурумдукту, жакшы менен жаманды ажыратууда көп учурда кыйынчылыктарга туш болууда. Балдарды азыркы опурталдуу чөйрөнүн терс көрүнүштөрүнөн арылтып, виртуалдуу дүйнөнүн ашыкча колдонуу кесепетинин курмандыгы болуп кетпеши үчүн алардын дүйнө таанымын, аң-сезимин байытып, руханий жактан калыптануусун ишке ашыруубуз зарыл. Ар кандай коомдук түзүлүштө анын социалдык-экономикалык түрдүү формациясында адамдын материалдык эмес, руханий жактан калыптануусу биринчи пландагы маселе болуп келген. Анткени адамдын инсандыгы анын руханий, адеп-ахлактык абалына жараша калыптанат. Ушул багытта Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январында «Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы» Жарлыгы жаштарды руханий, адеп-ахлактык жактан калыптануусуна өзгөчө басым жасады.

Алыкул Осмоновдун поэмаларында мекенге болгон сүйүү, табиятты коргоо, улуттук рух, адамдын чыгармачылык күчү, арман жана үмүт, өнөргө, кесипке болгон жоопкерчиликтүү мамиле жана берилгендик, эки ашыктын ортосундагы сүйүүнүн тазалыгы жана купуялуулугу, сөзгө, антка бекемдик, үй-бүлө тынчтыгы сыяктуу маселелер көтөрүлгөн, аларды окутуу кыргыз элинин руханий мурастарын өнүктүрүүгө салым кошуп, азыркы опурталдуу учурда жаштарды руханий, адеп-ахлактык жактан тарбияланышына түздөн-түз таасирин тийгизе алат. Бирок бул нерселер мугалим поэманын окуясын, окуучуга айтып берүү, каармандардын аттарын, окуя баяндалган мезгилди айтып берүү, аны кайра окуучудан сурап алышы менен эле ишке ашып калбайт.

Азыркы мезгилдин өктөм талабы окуу-тарбия ишинин мазмунун жаңылоону, окуу, тарбиялоо процессин сапаттык деңгээлин көтөрүүнү күн тартибине койду. Анткени, XXI кылымдагы ааламдашуу процесси жалпы адам баласынын жашоосуна бурулуш алып келген, дүйнөлүк цивилизация талап кылып турган билимди, б.а. азыркы санарип муунду кызыгуусун жарата ала тургандай окутуу зарылдыгы турат. Коомдук зарылдыкка жараша окутуу процесси өркүндөтүлүп, окуучу билим алууга өзү кызыгып, улам кийинки сабакта жигердүүлүгү артып, окутуу иши анын практикалык талаптарына түздөн-түз жооп берип, жыйынтыгында мектептик билим берүүнү алдында жаш инсанды келечекте коомдун татыктуу адамы катары калыптандыруу милдети турат. Бул милдеттерди ишке ашырууда кыргыз адабиятын окутуунун методикасы, анын ичинде Алыкул

Осмоновдун поэмаларын окутууну эффективдүү технологияларын өркүндөтүү өтө маанилүү болуп эсептелет.

Орус адабиятынын окутуунун методикасында анын ичинде поэмаларды окутуу тууралуу практикалык ойлор Ф. И. Буслаев [1956], В. И. Водовозов [1958], В. Я. Стоюнин [1954], В. П. Острогорский [1985], А. П. Квятковский [1966], В. В. Голубков [1962], В. А. Роткович [1976], Л. И. Тимофеев [1974], Г. Л. Абрамович [1975], З. Я. Рез [1977], Н.А. Гуляев [1985], М. А. Рыбникова [1963] ж.б. классик педагогдордун эмгектеринде чагылдырылган.

Кыргыз адабиятын окутуунун методикасында методист-окумуштуулар К. Иманалиев [1973; 1976], Б. Алымов [1972; 1981], А. Сакеев [1975], О. Сооронов [1982], Н. И.Ишкеев [1994;2010;2011], А. Ж. Муратов [1992], Г. Ж. Орозова [2000], Ж. А. Эшиев [2009] эмгектеринде поэма жанры, анын окутуудагы өзгөчөлүктөр, окуу программа, окуу китептериндеги орду жана ролу, окутуу методикасы боюнча ар тараптуу проблемаларын изилдешкен.

Орто мектептерде поэмаларды окутуу боюнча Т. Мусанбетов «А. Осмоновдун өмүрүн жана чыгармачылыгын V-X класстарында үйрөтүү» (1990), Ж. А. Эшиевдин «Мектепте поэмаларды окутуунун илимий-методикалык негиздери (V-VII класстардын мисалында)» (2006), Р. Ж. Дөөлөтбакованын «Кыргыз адабиятындагы майдан темасындагы поэмаларды окутуу» (2016), А. Б. Батыркулова «Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун методикасы» (2021) деген темаларда кандидаттык диссертацияларын коргошту. Аларда акындын өмүр жолу, программада сунуш кылынган чыгармаларын окутуу маселелери, кыргыз адабиятындагы майдан темасы, легендалык поэмаларды окутуунун илимий-методикалык негиздери каралган. Биздин изилдөө болсо конкреттүү багытта орто мектепте Алыкул Осмоновдун окуу программада сунушталган жалпы поэмалары жана поэмаларын окутууда жазуу иштерин (дилбаян, баяндама, эссе ж.б.) жүргүзүүнү маалыматтык-мультимедиялык каражаттар менен коштолгон окутуунун эффективдүү технологиялары менен үйрөтүүгө арналат.

Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн кыргыз адабияты предметтик стандартында кыргыз адабиятын окутуунун негизги милдеттери окуучуларды атуулдук, адеп-ахлактык позициясын бекемдөө; окуучунун окурмандык өнүгүүсүн камсыздоо; көркөм нарктарды кабылдоосун жана сөз өнөрүн мыкты өздөштүрүүсүн камсыз кылуу; социалдык түшүнүгүн калыптандыруу; адамда көркөм чыгармачылык табитти, жөндөмдү өнүктүрүү; окуучунун көркөм чыгарманы кабыл алуусундагы эмоционалдык баалуулук мамилелерин, анын бийик эстетикалык табитин жана керектөөсүн калыптандыруу; окуучунун адабий речин өстүрүп, эркин жана сабаттуу сүйлөй жана жаза алышын, көркөм лексикасынын жана ой жүгүртүүсүнүн бай болушун камсыз кылуу; өткөн учурдун адабияты жана маданияты тууралуу түшүнүгүн калыптандырууга шарт түзүү;

окуучуларды чыгармаларды түшүнүп билүүгө жана андоого, ар түрдүү темалардагы, жанрлардагы чыгармачылык жазуу иштерин жаратууга кызыктыруу милдеттери коюлган. Мына ушул стандарт талап кылынган милдеттерди ишке ашырууда методикалык адабияттар, аны ичинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча усулдук колдонмолор жетишсиз.

Биздин изилдөө темабызга киришүү алдынан бир катар *карама-каршылыктар* бар экенин аныктадык. Алар: *биринчиден*, Алыкул Осмоновдун поэмалары узак убакыттан бери окутулуп келе жатса да, анын окуу программасында сунушталган жалпы поэмалары боюнча методикалык изилдөөлөрдүн аздыгы; *экинчиден*, Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу технологиялары боюнча мугалимдердин тажрыйбаларынын үйрөнүлүп, илимий-педагогикалык жактан жалпыланбагандыгы; *үчүнчүдөн*, Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу процесси бүгүнкү муундун дүйнө таанымы, турмуштук шарттары жана технологияларга ылайыктап окутуу процессинин изилденбегендиги.

Жогорудагыдай карама-каршылыктар жана аларды жоюунун зарылдыгы, орто мектепте кыргыз адабиятын окутууга коюлган азыркы талаптар биздин теманын проблемасын аныктап, темабызды «**Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары (орто мектептин мисалында)**» деп атадык.

Теманын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иш Ош мамлекеттик университетинин илимий-изилдөө иштери менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты - орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун эффективдүү технологияларын жана окутуу ыкмаларын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун тарыхын, азыркы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн, ааламдашуу доорунда аны окуп-үйрөнүүнүн максатын, милдеттерин аныктоо.

2. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын методологиялык жана дидактикалык негиздерин ачып көрсөтүү; «поэма», «окутуунун технологиялары» түшүнүктөрүнө педагогикалык аспектиден теориялык анализ жүргүзүү.

3. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуучуларга үйрөтүүдө эффективдүү окутуунун технологияларын практикага сунуш кылуу.

4. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуудагы негизги кыйынчылыктарды (убакыт, кызыгуунун жетишсиздиги) жана алардын чечүү жолдорун изилдөө.

5. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча сунуш кылынган окутуунун технологияларын педагогикалык экспериментте текшерүү, алардын жыйынтыктарын талдоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу төмөнкүлөр менен аныкталат: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары, ыкмалары, жолдору, каражаттары философия, адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыкты; орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуу программаларында, окуу китептеринде берилиши көрсөтүлдү; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча методисттердин, мугалимдердин тажрыйбалары жалпыланды; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын методикасы педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү делген жолдор жана ыкмалар практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: орто мектептердин кыргыз адабияты сабагында Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары менен окутуу боюнча биздин иш кыргыз адабиятын окутуунун предметтик стандарты менен окуу программасынын талаптарына ылайык мектеп мугалимдери үчүн практикалык маселелерин чечүүгө арналып, конкреттүү сунуштарды берип, теманын негизиндеги сабактардын үлгүлөрүн көрсөтүп, мугалимдерге колдонууга сунуш кылгандыгы. Сунуштар кыргыз адабияты окуу китебинин дидактикалык мазмунун өркүндөтүүгө өз салымын кошо алгандыгы менен бааланат. Жыйынтыктар мугалимдердин сабагын өркүндөтүүгө көмөк көрсөтөт жана методисттерге окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда, окутуучуларга жогорку жана орто окуу жайларында курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда багыт берет.

Коргоого коюлуучу диссертациянын негизги жоболору:

- орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын колдонуп үйрөтүүдө адабият мугалимине зарыл болуучу педагогикалык-дидактикалык, психологиялык, эстетикалык, тилдик методологиялык негиздер ар дайым өркүндөтүп турууну талап кылат;

- орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу аркылуу окуучулардын окутуунун жана тарбиялоонун технологиялары бул процесстин максат-милдеттерине, мазмунуна, принциптерине, методикасына байланыштуу ишке ашырылат;

- орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун жаңы технологиялары окуучулардын маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, өзүн-өзү таануу жана көйгөйлөрдү чечүү компетенттүүлүктөрүн жогорулатууга өбөлгө түзөт;

- Алыкул Осмоновдун поэмаларын үйрөтүү аркылуу окуучуларды патриоттуулукка тарбиялоо, жаратылышты коргоо, кесипке болгон жоопкерчиликтүү мамиле жана берилгендик, ар кандай шартта жарандык позициясын кармоо, элдин кызыкчылыгын жогору коюу, үй-бүлө бекемдиги, кыргыз элинин салттарын, тилин үйрөтүү боюнча изилдөөбүздүн теориялык

негиздерин педагогикалык эксперименттен өткөрүү биздин сунуштардын практикада пайдаланууга туура келишин тастыктайт.

Изденүүчүнүн жекече салымы: Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын натыйжалуу ыкмалары, окутуунун тарыхы, өзгөчөлүктөрү, бул багытта изилдөөнүн эволюциясы, акындын поэмаларын окутуунун жаңычыл ыкмалары изденүүчү тарабынан жекече иштелип чыкты жана практикага сунушталды. Бул ыкмалардын натыйжалуулугу педагогикалык экспериментте жекече текшерилди. Илимий иштин негиздери жеке өзү тарабынан апробацияланды.

Илимий изилдөөнүн натыйжарын тастыктоо (апробациялоо): диссертациялык тема боюнча илимий-практикалык кеңешмелерде докладдар жасалган, тема боюнча макалалар жазылды жана иш аткарылган жерде – ОшМУда, ж.б. жогорку окуу жайларда, диссертациялык кеңеште талкууланды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы – Ош шаарындагы №52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи, Кара-Суу районундагы № 130 Ш. Жумаев, Өзгөн районундагы №26 П. Жолдошов атындагы орто мектептери, Жалал-Абад областындагы Базар-Коргон районундагы Ж. Бөкөнбаев атындагы жатак-гимназия мекемеси.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү: Эмгектин жалпы көлөмү –170 бет, пайдаланылган адабияттардын тизмеси – 176, таблицалар – 20, сүрөттөр – 6.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө диссертациянын темасынын актуалдуулугу, диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) же негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы, изилдөөнүн максаты, милдеттери, илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу, практикалык мааниси, диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору, илимий изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо, изилдөөнүн эксперименталдык базасы, изденүүчүнүн жеке салымы, диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланышы, көлөмү жана түзүлүшү жөнүндө сөз болот.

Биринчи бап «Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын теориялык-методологиялык маселелери жана изилдениш тарыхы» деп аталат. Анын *«Поэма жанрынын теориялык-терминологиялык аспектиси жана анын адабияттагы орду»* деп аталган 1-параграфында философия, адабият таануу, педагогикадагы «поэма» түшүнүгү жана анын жанрдык табияты боюнча фольклорист-адабиятчылар В. Г. Белинский, В. И. Водовозов В. П. Острогорский, А. П. Квятковский, В. А. Роткович, Л. И. Тимофеев, Г. Л. Абрамович, Н.А. Гуляев, М. Борбугулов, Ж. Шериев, А. Ж. Муратов, Г. Ж. Орозова, Ж. А. Эшиев ж.б. эмгектериндеги

эреже-аныктамаларга токтолуп өттүк. Ошондой эле поэма жанрынын адабияттагы орду жөнүндө сөз болду.

Поэма жанр катары ар кандай адабий системаларда жана доорлордо жашап келген. Ырас, ал поэма деген жанрдык аталышка советтик доордо, негизинен орус акындарынын таасиринен улам ээ болуп болуп, адабият таануу илими пайда болгондон кийин анын жанрдык белгилери аныктала башталган. Поэма – кыргыз адабиятында эң кеңири тараган жанр болуу менен бирге, ал мектептик окутууда өз ордун татыктуу ээлеп келе жатат. Бул анын жанрдык спецификасы жана окуучулардын кабыл алуусуна ыктуу экендиги менен байланышат. Жазма адабияттын пайда болушу менен поэманын активдүүлүгү артып, турмуштун ар түрдүү жактарын терең ачып берүүдө акындар үчүн зор кызмат кылды. А. Токомбаевдин «Өз көзүм менен», Т.Үмөталиевдин «Айсулуу», «Кубат», Ж.Бөкөнбаевдин «Ажал менен Ар-намыс», А.Осмоновдун «Жеңишбек», «Толубай сынчы», Ж.Турусбековдун «Энем», «Каракчынын трагедиясы», А.Токтомушевдин «Какшаалдан кат», С.Эралиевдин «Ак-Мөөр», «Жылдыздарга саякат» поэмаларын атап көрсөтүүгө болот.

Жогоруда аты аталган окумуштуулардын эмгектери бул главаны жазууда методологиялык таяныч болду жана алар изилдөөбүздү илимий-теориялык жактан аргументтүү жана ишенимдүү болушуна жардам берди.

«Чет элдик жана Ата Мекендик адабияттардагы «окутуунун технологиялары» түшүнүгү жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгы» деп аталган 2-параграфта чет элдик жана Ата Мекендик адабияттардагы «окутуунун технологиялары» түшүнүгү жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгына анализ жүргүзүлдү.

Чет элдик окумуштуулар П. Я. Гальперин, Н. Ф. Талызина, П. М. Эрдниев, В. П. Беспалько, Г. К. Селевко, И. П. Подласый, В. А. Сластенин жана Ата мекендик окумуштуулар И. Б. Бекбоев, Э. М. Мамбетакунов, А. Ж. Муратов, Ж. А. Чыманов, С. О. Байгазиев, С. К. Рысбаев, Б. К. Үкүева, Б. М. Акматов, С.Т. Батаканова, С. С. Сакиева, А. Т. Саттарова, Б. К. Оторбаев, К. К. Акматов ж.б. эмгектеринде окутуунун технологиясы берген аныктамалар-эрежелер, жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгы боюнча сөз болот.

Окутуунун технологиялары – бул билим берүү процессин өркүндөтүү, эффективдүүлүктү арттыруу жана мугалим менен окуучу, окутуучу менен студент үчүн ыңгайлуу шарттарды түзүү үчүн абдан маанилүү инструмент. Чет элдик жана Ата Мекендик адабияттардагы окутуунун технологияларынын түшүнүгү бирдей принциптерге таянат, бирок ар бир мамлекеттин өзүнүн маданий жана социалдык-экономикалык шарттарына ылайык өзгөчөлүктөрү бар. Окутуунун жаңы технологияларын колдонуу аркылуу билим берүү системасын өнүктүрүү жана анын сапатын жогорулатуу зарылдыгы күндөн-

күнгө күчөп жатат. Окутуу технологиясы – билим берүү стандартында, окуу программасында көрсөтүлгөн максатка жетүү үчүн окутуунун методдорун, каражаттарын, формаларын, шарттарын иштеп чыгуунун, тандоонун, колдонуунун жана текшерүүнүн жолу. Демек, технология тигил же бул ишмердүүлүктү жогорку чыгармачылык деңгээлде жүргүзүү жана аны үйрөнүү болуп саналат.

Ошондой эле педагогика илимине окутуунун технологиясы, тарбиялоонун технологиясы, окутуп-үйрөтүү технологиясы, билим берүүнүн технологиясы, проблемалуу окутуунун технологиясы, салттуу технология, программалоонун технологиясы, проблемалуу окутуунун технологиясы, автордук технология түшүнүктөрүнүн максаты, милдети, айырмачылыктары жөнүндө сөз болот.

«Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги берилиши, методикалык эмгектерде изилдениши» деп аталган 3-параграфта теманын тарыхый-методологиялык негиздери көрсөтүлдү. Мында акындын поэмаларынын окуу программалары, окуу китептериндеги берилиш тарыхына экскурс жасалып, тарыхый аспектиде обзор берилди. Изилдөө ишибиздин бул бөлүмүндө акындын поэмаларын ХХ-XXI кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы боюнча үч доорго 1) Улуу Ата Мекендик согуш жана андан кийинки мезгилдеги кыргыз адабияты (1941-1960), 2) 60-80 жылдардагы кыргыз адабияты (1961-1984), 3) көз карандысыздыкты алгандан кийинки мезгилдер (1991-жылдан баштап) бөлүп, ар бир мезгилге анализ жасалды (1.3.1-схема).

1.3.1-схема – Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуу программаларында, окуу китептериндеги берилишинин тарыхый аспектиси.

Советбек Байгазиев, Абдыкерим Муратов, Батма Абдухамидова, Кыялбек Акматов тарабынан 2018-жылы иштелип чыккан окуу программасында Алыкул Осмоновдун жалпы өмүр чыгармачылыгы:

лирикалары: поэмалары жалпы 25 саат берилген. Ал эми анын ичинде 6,9,10-класстарда акындын поэмалары окутулат (1.2- таблица).

1.2-таблица – Кыргыз адабияты предметинде Алыкул Осмоновдун поэмаларына сааттардын бөлүштүрүлүшү

Класстар	Поэмалары	Сааты
6-класс	«Толубай сынчы»	2
9-класс	«Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер»	3
10-класс	«Женишбек», «Майдын түнү»	3
Класстан тышкары окууга сунуш кылынган поэмаларынын сааттардын бөлүштүрүлүшү		
Класстар	Поэмасы	Сааты
6-класс	«Карагул»	1
9-класс	«Махабат»	1
Алыкул Осмоновдун поэмалары боюнча жазуу иштерине (дил баян) сааттардын бөлүштүрүлүшү		
Класстар	Поэмасы	Сааты
9-класс	«Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» (окуучунун тандоосу боюнча)	3
10-класс	«Женишбек», «Майдын түнү» (окуучунун тандоосу боюнча)	1
Баары		14 саат

Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун методологиялык жана дидактикалык негиздери катары философия, педагогика, эстетика, адабият таануу, лингвистика боюнча эмгектер пайдаланылды. Ошондой эле бул багытта Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги иштеп чыккан жана коллегиясында бекиткен нормативдик документтер (мыйзамдар, окуу планы, адабиятты окутуунун концепциялары жана мамлекеттик стандарттары, окуу программалары, окуу китептери, баалоонун жана баа коюунун нормалары ж.б.) жетекчиликке алынды. Орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуу проблемасын чагылдырылган илимий эмгектер (К. Иманалиев, Б. Алымов, Н. Ишекеев, О. Сооронов, С. О. Байгазиев, А. Ж. Муратов, С. К. Рысбаев, Т. М. Мусанбетов, Б. М. Акматов, К. К. Акматов, Ж. А. Эшиев Р. Ж. Дөөлөтбакова ж.б.) диссертациябыздын методологиялык таяныч болду жана алар изилдөөбүздү илимий-теориялык жактан аргументтүү жана ишенимдүү болушуна жардам берди.

Диссертациянын 2-бабы «Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча илимий изилдөөнүн материалдары жана методдору» деп аталат да, анда изилдөөнүн материалы

катары кыргыз адабияты предмети боюнча мамлекеттик стандартта, окуу программаларында, окуу китептеринде сунушталган Алыкул Осмоновдун поэмаларынын берилиши, программаларга жана окуу китептерине акындын поэмаларынын сунушталышы боюнча анализ көрсөтүлөт. Ошондой эле педагогикалык эксперименттик жүрүшү жана иштердин жыйынтыктары боюнча сөз болот.

Бул баптын алгачкы бөлүмү *«Илимий изилдөөнүн материалдары»* деп аталып, эмгекти жазууда таяныч болгон жана изилдөөгө алынган материалдар чагылдырылат.

Изилдөөнүн объектиси – орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети – орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары.

Диссертациянын материалдары болуп биринчи кезекте КРнын Президентинин жарлыктары («Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы», «Улуттук нарк жөнүндө»), мыйзам актылары («Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү»), концепциялар («Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын, рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы», «Адабий билим берүүнүн концепциясы»), өнүгүү программалары (2021-2040-жылдарга билим берүүнү өнүктүрүү программасы), стандарттар («Кыргыз Республикасынын мектептик жалпы билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандарты», «Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн «Кыргыз адабияты» предметтик стандарты»), окуу программалары (Кыргыз Республикасынын окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүүчү уюмдарынын 5-11-класстары үчүн Кыргыз адабиятынын программасы), окуу китептери, методикалык колдонмолор, окутууга сунуш кылынган Алыкул Осмоновдун поэмалары, мугалимдердин тажрыйбалары ж.б. эсептелет.

Орто мектептердин адабияттык окуу курсу, адабияттык окуу, кыргыз адабиятынын системалуу курсунда окутууга сунуш кылынган Алыкул Осмоновдун поэмалары өмүрдүн баалуулугу, адамдын ички дүйнөсүн, тагдырын, өнөр, кесиптин касиети ж.б. терең сүрөттөп, чагылдырылат. «Толубай сынчы» поэмасында кесипке, өнөргө болгон берилгендик ага жоопкерчилик менен мамиле жасоо берилген. Азыркы учурда жаштарыбыз өз кесибине жоопкерчилик менен сүйүп мамиле жасабайт. Толубай сынчы каардуу Азиз хандын тулпарларын мактабагандыгы үчүн көзүн оюп алса да өз кесибине, өнөрүнө кыянаттык кылбайт. «Ким болду экен?» поэмасындагы бийик романтика да, таза реалисттик баяндоо да, драмалык чыңалуулар да, юмор менен какшык да ар түрдүүлүктүн гармониясын түзүү аркылуу чыгарманынын башкы пафосу Ата Журтту сүйгөн адамга болгон ашыктыктын символикалык түрдө эмоциялуу сүрөттөйт. «Эшимкандын тереги»

поэмасындагы башкы каарман Эшимкандын образы менен параллель түрдө шарттуу образ теректин символикалык образы да сүрөттөлөт. Бул символикалык терек терс каармандардын чыныгы жүзүн ачууда чон роль ойноо менен ниети бузук, жалкоо адамдарды жазалап, жакшы жакка тарбиялайт. «Өлүп тирилгендер» поэмасы согуш темасын чагылдыруу менен пенде идеясын дагы башка жаңы планда ача алган. «Жеңишбек» поэмасы күтүү, сагынуу азабын атанын образында ачып берет, «Майдын түнү» поэмасындагы аял затына карата мамиленин турмуштук кырдаалда көрсөтүлгөндүгү, ак сүйүүнүн кызганчаактыктын үстүнөн болгон жеңиши аркылуу моралдык тазалыкка чакырат.

Жогоруда аты аталган оригиналдуулук жана новаторлуктун штампын алып жүргөн акындын поэмалары орто мектептердин окуу программаларына жана окуу китептерине киргизилген. Аларды инновациялык жолдор менен окутуунун технологияларын жаңы технологиялары менен окутуп ачып берүү биздин милдет болгондуктан, диссертациялык изилдөөнүн негизги материалдары да жогорудагы акындын поэмалары болду. Бул поэмалар окуучуларды окуу жана түшүнүү ишмердүүлүгүн калыптоодо, адептик, эмоционалдык сезимдерин, эстетикалык табитин өстүрүүдө, адамды жана дүйнөнү таанып-билүүдө өзгөчө мааниге ээ чыгармалар катары мектептерде үйрөнүлүп келе жатат.

Диссертациянын бул главасында VI, IX, X класстарда Алыкул Осмоновдун кайсы поэмалары сунушталгандагы, аларды окутууда эмнелерге көңүл буруу керектиги көрсөтүлдү.

Эмгегибиздин экинчи бөлүмү *«Илимий изилдөөнүн методдору»* деп аталат да, алгач эле ишти жазууда колдонулган теориялык методдорду көрсөттүк. Изилдөө ишибиздин илимий-теориялык деңгээли жогору болушу үчүн теманын методологиялык негиздерин үйрөнүү, б.а., илимий эмгектерди изилдөө жана колдонуу, баарлашуу, окуучулардын оозеки жана жазуу жумуштарын анализдөө, окуучулар жазган дил баян, эсселерди талдоо, анкета алуу, байкоо, мугалимдердин тажрыйбаларын үйрөнүү жана жыйынтыктоо, моделдештирүү методдорду пайдаландык. Бул методдорду кайсыл учурда, эмне максатта колдонгондугубуз да ушул бөлүмдө чагылдырылды.

«Педагогикалык эксперименттик жүрүшү жана иштердин жыйынтыктары» деп аталган 3-параграфта педагогикалык эксперимент методунун максатын, милдеттерин, уюштурулушун жана жыйынтыктарын чагылдырууга арналды. Изилдөөнүн эксперименталдык базалары катары Ош шаарындагы №52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи, Жалал-Абад областындагы Базар-Коргон районундагы Ж.Бөкөнбаев жатак-гимназия мекемеси, Кара-Суу районундагы № 130 Шабы Жумаев, Өзгөн районундагы №26 П. Жолдошов атындагы орто мектептери алынды. Бул тажрыйба ишине 662 окуучу катышты, алардын ичинен 331 окуучу контролдук (байкоо) жана 331 окуучу эксперименталдык (тажрыйба) топто иш жүргүздү (2.1-таблица).

2.1-таблица – Эксперименттик иштин аныктоочу (констатациялоочу) биринчи этабы (2017-2019-жылдар)

Максаты	<ul style="list-style-type: none"> ✓ орто мектепте, анын ичинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын окутуунун абалын, проблемаларын, окуу программаларын, окуу китептерин жана методикалык камсыздалышын аныктоо, аларды талдап, жалпылаштыруу, илимий иш жазуу үчүн тыянактарды чыгаруу; ✓ диссертациянын эксперименталдык негизин, максат-милдеттерин, методдорун, эксперименталдык базаларды тактоо; ✓ эксперименттин моделин түзүү; ✓ эксперименттин жыйынтыгын чыгаруу үчүн диагностикалык баалоонун критерийлерин иштеп чыгуу ж.б.
Милдети	педагогикалык эксперимент уюштуруунун каражаттарын, методдорун, ык-жолдорун аныктоо жана аларды өркүндөтүү.
Изилдөөнүн методдору	<ul style="list-style-type: none"> ✓ анкета алуу пикирлерди жалпылаштыруу; окуучулар жана мугалимдер менен баарлашуу; сабактарга катышуу; ✓ окуучулардын оозеки жана жазуу кебин талдоо; ✓ мектеп документтерин анализдөө; ✓ мыйзамдарды, окуу пландарын, окуу программаларын, ✓ окуу китептерин темага байланыштуу талдоо; ✓ тест; ✓ байкоо; ✓ рейтинг; ✓ математикалык-статистикалык жолдор менен эсептөөлөр ж.б.
Натыйжалары	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Орто мектепте кыргыз адабиятын, анын ичинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары менен окутуунун жогорку деңгээлде эместиги аныкталды. ✓ Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын окутуу боюнча мугалимдердин компетенттүүлүктөрү изилденди. ✓ Орто мектептерде кыргыз адабиятын, анын ичинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялар менен окутуунун натыйжалуу экендиги белгиленди.

Биринчи этапта сурамжылоого жалпы 662 окуучу катышып, орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун жалпы абалы аныкталды. Аны аныктоо үчүн төмөнкүдөй критерийлер (чен-өлчөмдөр) колдонулду.

1. «Поэма» жөнүндө түшүнүк?,

2. Алыкул Осмоновдун кайсы поэмаларын билесиң?

3. Алыкул Осмоновдун поэмаларындагы көтөрүлгөн проблемалар? деген үч суроо жазылган анкета 6-класстын 255 окуучусуна, 9-класстын 239 окуучусуна, 10-класстын 168 окуучуусуна таркатылып, алардан алынган (жалпы 662 окуучу) жооптор талдоого алынды.

1. Алыкул Осмоновдун поэмалары кандай өзгөчөлүктөрү менен башка чыгармалардан айырмаланып турарын аңгемелешүү жолу менен аныктадык.

2. Алыкул Осмоновдун поэмалары боюнча окуучулардын оозеки жооптору жана жазма иштери талданды.

3. Окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын үйрөнүп, аларды практикада колдоно алуу компетенттүүлүктөрү анализге алынды ж.б.

Эксперимент жүргүзүү үчүн алынган орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуучулардын кабыл алуу, өздөштүрүүсүнүн деңгээли төмөнкүдөй аныкталды.

2.2-таблица – Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (мында класстар текшерүү жана эксперименталдык болуп бөлүнө элек, баары – 662 окуучу)

№	мектептер, окуучулардын саны	деңгээлдер(% менен)		
		жогорку	орто	төмөнкү
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	22	50	28
2	Ш.Жумаев ат. №130 орто мектеби	21	55	24
3	П.Жолдошов атындагы №26 орто мектеби	18	54	28
4	Ж.Бөкөнбаев атындагы жатак-гимназиясы	19	56	25
	Жалпы (орточо)	18,1	55,1	28

Мындан көрүнүп тургандай, окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын өздөштүрүүдө жогорку деңгээли – жалпысы 18,1 пайыз (анын ичинен Ош шаарындагы №52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицей – 22%, Кара-Суу районундагы Ш. Жумаев ат. №130 орто мектеп – 21%, Өзгөн районундагы П. Жолдошов атындагы №26 орто мектеп – 18%, Жалал-Абад областындагы Ж. Бөкөнбаев атындагы жатак-гимназия – 19%) орто деңгээл – 55,1 төмөнкү деңгээл – 28% көрсөткүчтөрдү түздү.

2.3-таблица – Окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын өздөштүрүү боюнча билим деңгээлинин көрсөткүчтөрү, компетентүүлүктөрү жана алардын критерийлери (20 баллдык баалоо системасы аркылуу)

№	Деңгээлдер	Чен-өлчөмдөрү (критерийлери)
1	Жогорку (16-20 балл)	окуучу поэманын негизги темасын жана сюжеттин так айта алышы; окуучу поэмадагы көркөм тилдик каражаттарды, көөнөргөн сөздөрдү толук чечмелей алышы; поэманын негизинде жазуу иштерин (дилбаян, эссе) сабаттуу жаза алат.
2	Орто (12-15,9 балл)	окуучу поэманын негизги темасын жана сюжеттин айтып берүүдө кээ бир так эместиктерди кетирип коет; окуучу поэмадагы көркөм тилдик каражаттарды, көөнөргөн сөздөрдү чечмелегенде так эместиктерди кетирет; поэманын негизинде жазуу иштерин (дилбаян, эссе) жазууда бир аз жетишпестиктерге учурайт.
3	Ортодон төмөн (8-11,9 балл)	окуучу поэманын негизги темасын жана сюжеттин жарым-жартылай айта алат; окуучу поэмадагы көркөм тилдик каражаттарды, көөнөргөн сөздөрдү жарым-жартылай чечмелей алышы; поэманын негизинде жазуу иштери жа (дилбаян, эссе) өз оюн бере албайт;
4	Төмөн (0-7,9 баллдан төмөн)	окуучу поэманын негизги темасын жана сюжеттин толук айта албайт; окуучу поэмадагы көркөм тилдик каражаттарды, көөнөргөн сөздөрдү чечмелей албайт; поэманын негизинде жазуу иштери (дилбаян, эссе) жаза албайт.

Эксперименттин иштин калыптандыруучу, б.а., экинчи этабында төмөнкүдөй иштер аткарылды.

2.4-таблица – Эксперименттин иштин изденүүчү (калыптандыруучу) экинчи этабы (2019-2021-жылдар)

Максаты	<ul style="list-style-type: none"> ✓ сунушталган методдордун, иштелип чыккан сабактын үлгүлөрүнүн окуу процессиндеги майнаптуулугун текшерип чыгуу; ✓ эксперименттин жыйынтыгы менен алынган деңгээлдерди аныктоо; ✓ натыйжаларды илимий жактан мүнөздөө; ✓ окуучуларды контролдук жана эксперименталдык топторго бөлүштүрүү, бөлүштүрүүнүн чендерин жана себептерин көрсөтүү.
Милдети	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда мугалимге зарыл теориялык жана практикалык жардамдарды аныктоо; ✓ окуучулардын көркөм чыгармаларга кызыгуулары, темаларды өздөштүрүүгө карата суроо-талаптары боюнча маселелерди табуу.
Изилдөөнүн методдору	<ul style="list-style-type: none"> ▪ жалпылаштыруу жана жекелештирүү; ▪ баарлашуу; ▪ талдоо; ▪ анализ; ▪ синтез; ▪ долбоорлоо; ▪ интерпретациялоо; ▪ тестирлөө; ▪ математикалык-статистикалык эсептөө; ▪ моделдештирүү ж.б.
Натыйжалары	<ul style="list-style-type: none"> ✓ орто мектепте кыргыз адабиятын окуткан мугалимдерге берилүүчү теориялык жана практикалык жардамдар негизинен аныкталды; ✓ Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын критерийлери, натыйжалуу методдору белгиленди.

Бул мезгилде биз тандап алган мектептерде окуучулар байкоо жана тажрыйба топторго бөлүндү.

Тажрыйба жүргүзүүчү класстарга методикалык иш-аракеттерди өзүбүз жүргүзүп турдук. Алар төмөнкүлөр болду:

- мугалимдин окуучулардын жаш жана психикалык өзгөчөлүгүн эске алуусу үчүн педагогикалык жана жалпы психологиялык эмгектер менен тааныштырып туруу;

• окуучуларды Алыкул Осмоновдун поэмаларын окууга кызыгуусун арттыруучу иш-чаралар (илимий-практикалык конференциялары; Алыкул Осмоновдун замандаштары жана анын өмүрү чыгармачылыгын изилдеген инсандар менен тааныштыруу; поэмаларды сахналаштыруу; акындын атын алып жүргөн мектеп, китепкана, көчө, мамлекеттик сыйлыктар боюнча маалымат берүү; акындын бейнесине арналган автордук ырларды жазуу, илимий кыска мөөнөттүү долбоолорду даярдоо ж.б.) уюштурулду.

- мугалимдин Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча сабактарын жаңылоо;

Мына ушундай чыгармачыл иш аракеттерди эки жылда Алыкул Осмоновдун VI класс «Толубай сынчы», IX класс «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер». X класс «Жеңишбек», «Майдын түнү». Класстан тышкары окутуула турган поэмалары VI класс «Карагул», IX класс «Махабат» поэмаларын үйрөтүү процессинде колдондук.

Анын жыйынтыгын алуу үчүн VI, IX, X класстарда эки жылы катары менен төмөнкүдөй сынактарды өткөрдүк. Мектептин 662 окуучусу менен жүргүзүлгөн тажрыйбада мындай милдеттерди аныктоо багытында болду:

- окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын идеясын, темасын, сюжетин айтып берүү деңгээли;
- окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын үзүндүлөрдү жатка билиши;
- окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын каармандарын талдай алышы;
- окуучулардын окулган поэмалардан үйрөнгөн көркөм тилдик каражаттарды оозеки жана жазуу кебинде колдоно билүү компетенттүүлүгү;
- окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларынын негизинде жазуу иштерин (дил баян, эссе, доклад ж.б.) жүргүзө алуусу;
- окуучулар Алыкул Осмоновдун поэмаларындагы башкы каармандарды башка акын-жазуучулардын чыгармаларындагы каармандарга салыштыра билүүсү, мүнөздөй алышы;
- окуучулардын кайра айтып берүү ишмердүүлүгү;
- окуучулардын Алыкул Осмоновдун поэмаларын искусствонун башка жөнөкөй түрлөрүнө (сүрөт, анимация, автордук ыр, сахналаштыруу ж.б.) өткөрө билүү жөндөмдүүлүгү.

2.5-таблица – Эксперименттин иштин текшерүүчү (материалды жалпылоо жана жыйынтыктоо) үчүнчү этабы (2021-2023-жылдар)

Максаты	<ul style="list-style-type: none"> ✓ эксперименттин соңку натыйжаларын талдоо жана жыйынтыктоо; ✓ изилдөөнүн негизинде илимий-методикалык сунуштарды толуктоо; ✓ түзүлгөн моделдин натыйжалуулугун текшерүү; ✓ изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктарын диссертация катары жазуу; ✓ иш боюнча толуктоолорду жана сунуштарды дагы бир жолу киргизүү.
Милдети	<ul style="list-style-type: none"> ✓ орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын менен окутуу боюнча иштелип чыккан үлгүлөр менен сабак өтүү, алардын жыйынтыктарын талдоо; ✓ тема боюнча илимий-методикалык макалаларды жарыялоо; ✓ мугалимдерге теориялык жана практикалык жардам көрсөтүү үчүн ачык сабактарды, семинар-тренингдерди өтүү.
Изилдөөнүн методдору	<ul style="list-style-type: none"> ▪ анализ жана синтез; ▪ жалпылоо жана системалаштыруу; ▪ салыштыруу; ▪ анкета берүү; ▪ тест алуу; ▪ рейтинг; ▪ жазуу иштери (дил баян, эссе, макала ж.б.); ▪ өзүн-өзү баалоо; ▪ математикалык жана статистикалык эсептөөлөр ж.б.
Натыйжалары	<ul style="list-style-type: none"> ✓ орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча оптималдуу деп эсептелген материалдар тандалып алынды; ✓ Алыкул Осмоновдун поэмаларын заманбап технологиялар, анын ичинде видео жана аудио жазуу, театр, фильм, анимация ж.б. техниканын мүмкүнчүлүктөрүн кеңири колдонуу, интернетти пайдалануу оң натыйжа берери аныкталды; ✓ окуучулардын кыргыз маданиятын, тарыхын билүүсүнө Алыкул Осмоновдун поэмалары өзгөчө эффективдүү экендиги далилденди ж.б.

Бул этапта жүргүзүлгөн тажрыйбалардын материалдары ар тараптуу үйрөнүлдү, жалпылаштырылды жана математикалык-статистикалык метод менен жыйынтыгы чыгарылды, алар төмөнкү таблицаларда чагылдырылды.

2.6-таблица – Тажрыйба (эксперименталдык – тт) жана байкоо (контролдук – бт) класстарда (6-класстын 255 окуучусунун мисалында) окутулган Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы», «Карагул» поэмаларын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (% менен)

№	Мектеп	класс түрү	жогорку	орто	төмөн
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	тт	27	40	33
		бт	24	39	37
2	№130 Ш.Жумаев ат. орто мектеп	тт	30	35	35
		бт	26	34	40
3	№26 П.Жолдошов ат. орто мектеби	тт	27	35	42
		бт	22	38	40
4	Ж.Бөкөнбаев ат. жатак-гимназиясы	тт	31	34	36
		бт	28	32	40
орточо		тт	29,4	36,2	34,4
		бт	25,1	35,6	39,3

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй жалпы төрт мектепти алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 29, 4 %, орто деңгээл – 36,2%, төмөнкү деңгээл – 34, 4 0%ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 25,1%, орто деңгээл – 35, 6%, төмөнкү деңгээл – 39, 3%ды түздү. Мындагы айырма тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 4,3%га көп да, төмөнкү деңгээлдер 5,3%га аз.

2.7-таблица – Тажрыйба (эксперименталдык – тт) жана байкоо (контролдук – бт) класстарда (9-класстын 239 окуучусунун мисалында) окутулган Алыкул Осмоновдун «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» поэмаларын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (% менен).

№	Мектеп		жогорку	орто	төмөн
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	тт	27	33	40
		бт	23	30	47
2	№130 Ш.Жумаев ат. орто мектеп	тт	24	36	40
		бт	20	33	47
3	№26 П.Жолдошов ат. орто мектеби	тт	27	33	40
		бт	24	30	46
4	Ж.Бөкөнбаев ат. жатак-гимназиясы	тт	24	33	43
		бт	20	31	49
орточо		тт	25,1	33,6	39,3
		бт	21,6	30,1	44,6

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй, жалпы төрт мектепти алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 24,1%, орто деңгээл – 32, 5%, төмөнкү деңгээл – 39,1 %ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 20, 6%, орто деңгээл – 29, 7%, төмөнкү деңгээл – 44, 1 %ды түздү. Мындагы айырма тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 4,5%га көп да, төмөнкү деңгээлдер 5, 3 %га аз.

2.8-таблица – Тажрыйба (эксперименталдык – тт) жана байкоо (контролдук – бт) класстарда (10-класстын 168 окуучусунун мисалында) окутулган Алыкул Осмоновдун «Жеңишбек», «Майдын түнү», «Махабат» поэмаларын окуучулардын өздөштүрүү деңгээли (% менен)

№	Мектеп		жогорку	орто	төмөн
1	№52 Кыргыз-түрк достугу мектеп-лицейи	тт	22	36	42
		бт	20	34	47
2	№130 Ш.Жумаев ат. орто мектеп	тт	21	36	43
		бт	17	33	50
3	№26 П.Жолдошов ат. орто мектеби	тт	21	34	45
		бт	20	30	50
4	Ж.Бөкөнбаев ат. жатак-гимназиясы	тт	26	35	39
		бт	24	32	44
	Орточо	тт	23,1	35,3	45,1
		бт	19,7	33,5	42,8

Жогорудагы таблицадан көрүнгөндөй жалпы төрт мектепти алганда жогорку деңгээл тажрыйба тобунда (тт) – 23, 1%, орто деңгээл – 35, 3%, төмөнкү деңгээл – 45, 1 %ды түздү. Ал эми байкоо тобунда (бт) жогорку деңгээл – 19, 7%, орто деңгээл – 33, 5%, төмөнкү деңгээл – 42, 8 %ды түздү. Мындагы айырма тажрыйба тобунда жогорку деңгээлдегилер байкоо тобундагыларга салыштырмалуу 3,6%га көп да, төмөнкү деңгээлдер 3, 7 %га аз.

Бул биздин сунуш кылган методикабыздын окутуу орто мектептердин кыргыз адабияты предметинде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын боюнча окутуу жарактуу экендигин тастыктады.

Үчүнчү бап. «Орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары» деп аталат. Анын «Толубай сынчы» поэмасын окутуунун инновациялык жолдору жана ыкмалары» аттуу 1-бөлүмүндө алгач эле окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жалпы билим берүү уюмдарынын V-XI класстары үчүн кыргыз адабиятынын окуу программасында (2018) VI класска арналган бөлүмдө А. Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутууга берилген сааттын көлөмү жана программадагы мазмуну, орду жана поэманы окуп-үйрөнүүгө талаптар, окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөр жөнүндө сөз болот.

Андан ары А.Осмоновдун жогорудагы программада талап кылынган окуучулар ээ болуучу компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу үчүн А.Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутууга арналган болжолдуу план-проспектини берүүгө аракет жасадык. План-проспектиде сабакта колдонулуучу төрт сүрөттүн айкалышынан тапшырма, көркөм окуунун ыкмалары жөнүндө баяндалат.

Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын сабактын бышыктоо учурунда, окуучулардын сабакта алган билимдерин кайталап, кайтарым байланыш жасоодо төрт сүрөттүн айкалышынан тапшырма ыкмасын колдонуунун өзгөчөлүктөрүнө токтолдук. Сабакта окуучулар поэманын окуясы менен тааныш болгондон соң, тексттен өзөктүү окуяларды чагылдырган сүрөттөрдү байланыштырып улантат. Бул ыкма аркылуу окуучулар өз алдынча чыгарманын негизги окуяларын табышып, анализдөөгө аракет кылышат, бул өз кезегинде алардын чыгармачылыгын жана аналитикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрөт.

Мындан ары план-проспектиде белгиленген көркөм окуу ыкмасы тууралуу сөз кылалы. Чыгарманы көркөм окуу технологиясы методика илиминде сабактын уюштурулушунун өз максатына жетишине түздөн-түз таасир берип, окуучулардын жан дүйнөсү ачат. Бул тууралуу методисттер К.Иманалиев, Н.Ишкеев, С.Байгазиев, С.Батаканова, В.П.Острогорский, М.А.Рыбникова, Т.В.Чирковская, Н.И.Кудряшев, М.Г.Капурин, М.А.Шнифсон, Я.Г.Неструх сыяктуу окумуштуулар изилдөөлөрүнө токтолуп өттүк. Мына ушул илимий эмгектерге таянып Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын көркөм окуу боюнча атайын аспектилер белгиленип, анализ жасалды. Бул бөлүмдө мугалимдерге методикалык усул катары жардам болуу максатында түзүлгөн Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасы окутуу боюнча план-проспектиде (долбоордо) жана анын коштогон ыкмаларды ишке ашырууда керектүү каражаттар, тактап айтканда заманбап техникалык жана маалыматтык-мультимедиялык каражаттар белгиленди. Себеби, азыр техниканын заманы болгондуктан, алар менен коштолгон сабак сөзсүз түрдө өз жемишин бербей койбойт.

2-бөлүм «Дифференцияланган окутуу технологиясы аркылуу «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» поэмаларын окутуу» деп аталат. Мында алгач эле дифференцияланган окутуу технологиясы деген эмне? Аны ишке ашырууда эмнелерге көңүл буруу керек деген маселелерге токтолдук. Дифференцияланган окутуу технологиясы – бул бардык окуучулардын жеке өзгөчөлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн эске алуу менен окутуу. Дифференцияланган окутуу процессинде жаңы кырдаалдарды түшүнүү жана жаңы тажрыйба алуу үчүн ар бир окуучунун учурдагы билимине жана мурунку тажрыйбасына таянуу керек. Л.С.Выготский, И.Н.Закатова, И. Э. Унт, А.С. Границкая, В.Д. Шадриков ж.б. дидактиктер, методисттер дифференцияланган окутуу технологиялары мугалим тарабынан ар түрдүү окуучулар үчүн тапшырмаларды кылдат пландаштыруу дагы, окутууну индивидуалдаштыруу, ар бир окуучунун жаңы кырдаалдарды түшүнүү жана жаңы тажрыйба топтоо үчүн

алган билимине таянууну белгилешет. Бул бөлүмдүн жүрүшүндө ишибиз дифференцияланган окутуу технологиясын IX класстын кыргыз адабияты сабагында акындын «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» поэмаларынын мисалы аркылуу көрсөтүп бердик. Бул поэмаларды дифференцияланган окутуу технологиялары менен окутууда төмөнкүлөр качан, кандайча колдонулганын ушул параграфта көрсөттүк: окуучуларды окуу топторуна бөлүштүрүү, текстти бөлүктөргө бөлүп окутуу, ютубда ушул чыгарманы окутуу боюнча мугалимдердин тажрыйбаларына таянып алардын сабактарын фрагменттерди пайдалануу, тапшырмалар фондусунан тапшырмаларды тандоо мүмкүнчүлүгү, каармандарды салыштыруу, окуучуларга акындын өмүр жолун кыска убакыттын ичинде кайталоо үчүн маалыматты оңой жана кызыктуу формада берүү үчүн инфографика дизайны аркылуу жасоо, көп деңгээлдүү тапшырмалар, окурмандардын пикирлеринин тизмеси, болжолдоонун ар кандай ыкмалары стратегиялары, концепция таблицасы, жеңил жана оор суроолор, үч бөлүктүү күндөлүк, чейин, түшүнүктөр, кийин ыкмалары ж.б.

«*Жеңишбек*» поэмасын педагогикалык жактан интерпретациялоо («*педагогикалык баяндоо*», «*педагогикалык талдоо*») технологиялары деп аталган 3-бөлүмдө көркөм чыгарманы педагогикалык жактан интерпретациялоонун маани-маңызы жана аны ишке ашыруу жөнүндө сөз болот. С. Рысбаевдин «Баланын китеп окуусун уюштуруу технологиялары» (2015) эмгегинде мектептин башталгыч класс, ортоңку жана жогорку класста сабак берген адабият мугалими адабий чыгарманы окуучулар менен бирге талдап түшүнүүдө адабий-мазмундук жана педагогикалык жактан интерпретациялоонун маани-маңызы туура колдоно билүүсүн белгилейт. Аны менен катар окумуштуу-педагогдордун С. Байгазиев, Н. Ишекеев, А. Муратов, С. Батаканова, С. Сакиевалар жана казак окумуштуусу профессор Б.Сманов көркөм чыгарманы мектеп практикасы талап кылып келген педагогикалык интерпретациялоонун ык-жолдору тууралуу да ойлоруна токтолдук. 10-класста «*Жеңишбек*», «*Майдын түнү*» поэмаларын таанытуучулук маанисин, билим берүүчүлүк мазмунун, өнүктүрүүчүлүк мүмкүнчүлүгүн, тарбиялоочулук маани-маңызын ачып берүү үчүн педагогикалык интерпретациялоонун технологияларын сунуштадык.

Төртүнчү бөлүм «Майдын түнү» поэмасын окутууда окуучулардын сынчыл ой жүгүртүү аркылуу окуу менен жазууну өнүктүрүү технологиялары» деп аталат. Бул бөлүмдө А. Осмоновдун «Майдын түнү» поэмасын окутууда окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн жана жазуу жөндөмдөрүн өнүктүрүү үчүн жаңы окутуунун технологияларды колдонуунун өзгөчөлүктөрү каралган. Поэманын мазмунундагы сүйүү, кызганыч, кечиримдүүлүк жана башка адамдык маселелерди түшүнүүгө жана аларды талдоого багытталган божомол таблицасы, ачкыч сөздөр же таяныч сөздөр аркылуу аңгеме түзүү ыкмалары окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсү аркылуу окуу менен жазууну өнүктүрүү жардам бергендиги далилденди.

Алыкул Осмоновдун «Майдын түнү» поэмасын божомол таблицасы, ачкыч сөздөр же таяныч сөздөр аркылуу аңгеме түзүү технологиялары аркылуу окуучулар тексттин деталдарына терең үңүлүп, аны өз алдынча талдап, поэмадагы окуяларды болжолдоп, түшүнүү деңгээлин жогорулатышат. Бул ыкмалар окуучуларга маалыматты системалуу түрдө анализдөөгө жана тексттин ичинен себеп жана натыйжа байланышын тапканга жардам берет. Алыкул Осмоновдун «Майдын түнү» поэмасын сынчыл ой жүгүртүү аркылуу окуу менен жазууну өнүктүрүү технологияларын колдонуу аркылуу поэманын мазмунун илимий түрдө анализдеп, талдоого алдык.

Үчүнчү баптын 5-бөлүмү «А.Осмоновдун поэмаларын окутууда жазуу иштерин (дилбаян, баяндама, эссе ж.б.) жүргүзүүнүн өркүндөтүүнүн жолдору» деп аталат. Бул бөлүмдө окуу программада сунушталган Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда жазуу иштерин (дилбаян, баяндама, эссе ж.б.) жазууда мугалимдер жана окуучулар көңүл бура турган жагдайлар жана талаптар жөнүндө сөз болот. Андан сырткары жазуу иштерин жазууну өркүндөтүү боюнча технологияларды колдонуу жана анын наыйжалуулугу жөнүндө айтылат. Негизинен акындын IX класста «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер» поэмалары, X класста «Жеңишбек», «Майдын түнү» поэмаларына жазуу иштери каралган. Ал эми поэмаларды тандоо окуучулардын каалоосунда болот. Диссертациянын бул бөлүмүн жазууда профессор С.К.Рысбаевдин кыргыз адабияты сабактарында жазуу иштерин жүргүзүү технологиялары боюнча эмгектерине таянуу менен Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда жазуу иштерин өркүндөтүү жолдору боюнча сөз болду.

Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда жазуу иштерин (дилбаян, баяндама, эссе ж.б.) өркүндөтүүнүн жолдору төмөнкүдөй принциптерине жана стратегияларына токтолуп өттүк. Алыкул Осмоновдун чыгармачылыгынын мазмунун терең түшүндүрүү; теманы тандоодо чыгармачылыкты стимулдаштыруу; текстти талдоо жана тексттик анализдерди жүргүзүү; креативдүү ой жүгүртүүнү жана көз караштарды колдоо; эссе жазуу аркылуу жеке көз караштарды өнүктүрүү; грамматикалык жана стилдик жактан жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу; көркөм сөз каражаттарын колдонуу; жазуу ишин топтук жана жеке түрдө өткөрүү; көркөм баяндама: поэмалардын визуалдык сүрөттөмөсү; көркөм чыгармачылык аркылуу жазууну өркүндөтүү; өзгөртүлгөн баяндамаларды жаздыруу; тема боюнча ар кандай көз караштарды талкуулоо. Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда жазуу иштери окуучулардын сөз байлыгын, чыгармачылыгын жана логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө чоң салым кошот. Эссе, баяндама жана дилбаян жазуу аркылуу мугалимдер окуучулардын жазуу маданиятын, көркөм сөз каражаттарын колдонуу жөндөмдөрүн жана өз көз караштарын жеткиликтүү жана логикалык түрдө жеткирүү жөндөмүн калыптандырууга жардам берет. Мындай иш-аракеттер балдардын чыгармачылык потенциалын арттырып, анын билим деңгээлин жогорулатууга мүмкүнчүлүктөрдү түзүү жөнүндө сөз болду. Ошондой эле Алыкул

Осмоновдун поэмалары боюнча окуучуларга болжолдуу дилбаяндардын темасын сунуштадык.

«Алыкул Осмоновдун класстан тышкаркы окууга сунуш кылынган поэмаларын окутуудагы мультимедия жана визуалдык технологиялар» деп аталган бөлүмдө Алыкул Осмоновдун класстан сырткары окутууга сунушталган поэмаларын окутуунун электрондук интерактивдүү ыкмалары жана орто мектептерде класстан сырткары окутууга сунушталган чыгармаларды окутууда эске ала турган жагдайлар, уюштуруу иштеринин жүрүшү жөнүндө сөз болот. Мисалга алсак, класстан сырткары иштер үчүн талап кылынган убакыт, окутуу чөйрөсү, окутуу методикасы дагы башка ресурстардын жетишсиздиги ж.б. сыяктуу пайда болгон көйгөйлөр жана алардын окутуу процесинин натыйжалуулугуна тийгизген терс жактары жана аны жоюунун жолдору көрсөтүлдү.

Программада VI класста Алыкул Осмоновдун «Карагул» поэмасы, IX класста «Махабат» поэмасы класстан сырткары окутууга сунушталып, окутулат. Бул поэмаларды окутуунун мультимедия жана визуалдык технологиялары катары төмөнкүлөр качан, кандайча колдонулганын ушул бөлүмдө көрсөттүк: Алыкул Осмоновдун визуалдык контент, инфографика, видео, анимацияларды түзүү, окуучулар үчүн онлайн талкуулар жана форумдарды уюштуруу, электрондук интерактивдүү оюндар топтомун түзүү ж.б.

Ошентип, орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча сунушталган окутуунун технологиялары окуучулардын билим алууга кызыгуусун арттырып, чыгарманы түшүнүү деңгээлин, когнитивдик (т.а.таанып-билүүчүлүк) компетентүүлүгүн жогорулатат.

КОРУТУНДУ

Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу аркылуу окуучуларды кыргыз элинин улуттук мурастарын барктоого жана сактоого, эмоционалдык реакцияга туруктуу болууга, окуучулардын адабий түшүнүгүн, сынчыл ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө, жаштар арасында жарандык позициянын калыптанышына шарт түзүп, инсандык сапаттарды калыптандырууга жардам берет. Акындын поэмалары менен кыргыз адабиятын окутууну болуп көрбөгөндөй жогорку тепкичке көтөрүлө алган. Акындын поэмалары ар бири өз алдынча өзгөчөлүктөргө ээ болуу менен кыргыз профессионал адабиятынын поэма жанрынын өсүп-өнүгүшүнө өз салымын кошо алган. Азыркы заманда өз кесибине көңүл кош мамиле, бирөөнүн эсебине жан багуу, сабырсыздык, эки жаштын ортосундагы мамилелердин өтө ачыкка чыгуусу, үй-бүлө аралык чыр-чатактардын көбөйүшү ж.б. маселелер жаштардын социалдык тармактарда өтө көп убакыттын коротушу жана тренд деген моданын артынан түшүп алышы чоң көйгөйдү жаратууда. Мына ушул жааттан караганда Алыкул Осмоновдун

поэмалары бүгүнкү күндөгү курч деп эсептелинген актуалдуу социалдык проблемалардын чордонун баяндайт. Биздин «Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары (орто мектептин мисалында)» деген темадагы изилдөөбүз кыргыз адабиятынан билим берип жаткан мугалимдерге методикалык жактан жол көрсөтүү, алардын сабагын жаңылоого жардам кылуу максатында иштелди.

Диссертацияда темага ылайык теориялык-методологиялык эмгектердин негизинде илимий изилдөөлөрдү жүргүзүп, сунуштардын иштеп чыгып, аларды тажрыйбадан өткөрүп, жалпы корутунду чыгардык.

1. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун тарыхын, азыркы абалын, проблемаларын, өзгөчөлүктөрүн, акындын поэмаларын окуп-үйрөнүүнүн максатын, милдеттерин аныктоо болгондуктан, окуу программалары, окуу китептери, методикалык эмгектер тарыхый-эволюциялык аспектиден талдоого алынды.

2. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларын методологиялык жана дидактикалык негиздерин ачып көрсөтүү, «поэма», «окутуунун технологиялары» түшүнүктөргө педагогикалык аспектиден теориялык анализ жүргүзүү жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгын проблемалары коюлган. «Поэма» түшүнүгүнө эреже-аныктама берүүдө В. Г. Белинский, А. Квятковский, Ф. И. Буслаев, В. И. Водовозов, В. Я. Стоюнин, В. П. Острогорский, В. В. Голубков, В. А. Роткович, Л. И. Тимофеев, Г. Л. Абрамович, Н. А. Гуляев, М. А. Рыбникова ж.б. окумуштуулардын аныктамаларына таянып, мында жанр катары ар кандай адабий системаларда жана доорлордо жашап келгендиги такталды.

«Окутуунун технологиялары» түшүнүктү тактоодо, жана анын билим берүү системасындагы орду жана өркүндөтүүнүн зарылдыгы боюнча чет элдик окумуштуулар П. Я. Гальперин, Н. Ф. Талызина, П. М. Эрдниев, В. П. Беспалько, Г. К. Селевко, И. П. Подласый, В. А. Слостенин жана Ата мекендик окумуштуулар И. Б. Бекбоев, Э. М. Мамбетакунов, А. Ж. Муратов, Ж. А. Чыманов, С. О. Байгазиев, С. К. Рысбаев, Б. К. Үкүева, Б. М. Акматов, С. Т. Батаканова, С. С. Сакиева, А. Т. Саттарова, Б. К. Оторбаев, К. К. Акматов ж.б. эмгектериндеги эмгектериндеги ойлор чагылдырылып билим берүү берүүдөгү орду жана өнүктүрүүнүн зарылчыгы такталды.

3. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутууда окутуунун жаңы технологияларын практикага сунуш кылуу. Ошол максатта Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуучуларга жаңы технологияларга негиздеп окутуунун усулдарын жана жолдорун иштеп чыктык, анын мисалы катары Алыкул Осмоновдун VI класста «Голубай сынчы», IX класста «Эшимкандын тереги», «Ким болду экен?», «Өлүп тирилгендер», X класста «Жеңишбек», «Майдын түнү» жана класстан тышкары окутула турган поэмалары,

поэмаларын окутууда жазуу иштерин (дилбаян, баяндама, эссе ж.б.) жүргүзүү иштери боюнча инновациялык жолдор жана ыкмалары, дифференцияланган окутуу технологиясы, педагогикалык жактан интерпретациялоо («педагогикалык баяндоо», «педагогикалык талдоо»), сынчыл ой жүгүртүү аркылуу окуу менен жазууну өнүктүрүү технологиялары: концептуалдык таблица, жеңил жана оор суроолор, үч баскычтуу күндөлүк, божомол таблицасы, төрт сүрөттөн бир тапшырма, чейин/түшүнүктөр технологиялары менен окутуунун жолдору, ыкмалары, жүрүшү чагылдырылды.

4. Орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча сунуш кылынган технологияларды экспериментте текшерүү болгон. Бул милдетке ылайык орто мектептерде Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу боюнча биз сунуш кылган окутуунун технологиялары эксперименталдык мектептерде атайын максатта сынактан өткөрүлдү, анын натыйжалары биз сунуштаган методика оптималдуу экендигин тастыктады.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмалары боюнча окуучулардын дүйнө таанымын, билим деңгээлин жогорулатууга багыт алган окутуу боюнча ресурстук камсыздоо аудиотексттер, санариптик иллюстрациялар, сүрөттөрдүн репродукциялары, виммельбух (визуалдык маалымат иллюстрациясы), электрондук окуу материалдары, кыскача даректүү анимациялык же кино тасмалар ж.б. кошуу.

2. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча сабактардын иштелмелерин, практик-мугалимдердин иш-тажрыйбаларын чыгаруу жана аларды мугалимдерге сунуштоо ж.б.

3. Илимий изилдөө ишибиздин материалдарын жогорку окуу жайларынын гуманитардык жана филологиялык адистиктеринин студенттери үчүн, ошондой эле кыргыз тили адабияты мугалимдеринин квалификациясын жогорулат, даярдоо жана кайра даярдоо факультеттери үчүн кеңири пайдалануу.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. Байиева, Б. А. Алыкул Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутуунун жаңы технологиялары [Текст] / Б. А. Байиева // Илим. Билим. Техника. – 2020. – № 3 (69). – 56-61- бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44663347>

2. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун «Ким болду экен?» поэмасындагы инсандык сапаттарды калыптандыруунун технологиялары [Текст] / Б. А. Байиева // ОшМУнун Жарчысы. – 2021. - Т. 2. - № 4. – 57-63-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47956203>

3. Байиева Б. А. А. Осмоновдун «Эшимкандын тереги» поэмасынын окутуунунун технологиялары аркылуу окуучулардын инсандык сапаттарын калыптандыруу [Текст] / Б. А. Байиева // Илим. Билим. Техника.. – 2021. - № 3(72). – 129-135-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=48519436>

4. Байиева, Б. А. А.Осмоновдун «Майдын түнү» поэмасын окутуунун жаңы технологиялары [Текст] / Б. А. Байиева // ОшМУнун профессору К. З. Зулпукаровдын туулган күнүнүн 75 жылдыгына арналган Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – 2022.– 430-438 - бб. <https://base.oshsu.kg/univer/temp/url/ilim/2021-s4-4-2.pdf>

5. Байиева, Б. А. Адабий окууда окуу жана түшүүнүн үйрөтүү технологиялары [Текст] / С. С. Сакиева, Р. А.Алиева, Б. А. Байиева // – Жарчысы. - №2. – 2022, – 450-456-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=50023897>

6. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун «Женишбек» поэмасын окутуунун технологиялары [Текст] / Б. А. Байиева // Илим. Билим. Техника. - 2022. - № 3 (75). –129-135-бб. <https://elibrary.ru/item.asp?id=49900627>

7. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун «Өлүп тирилгендер» поэмасын окутуунун технологиялары [Текст] / Б. А. Байиева, Т. Р. Кадырова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2023. - № 3. - 255-256-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?edn=klhnnt>

8. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутууда окуучунун өздөштүрүүсүн текшерүүдөгү деңгээлдик тапшырмалар менен иштөө технологиялары [Текст] / Б. А. Байиева // Федералдык Мамлекеттик бюджеттик жогорку билим берүү мекемеси “РМСУ” КРнын Ош шаарындагы филиалынын Жарчысы. – 2023. - № 1 (27). – 74-80-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54597494>

9. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун поэмаларынын окуу программаларындагы, окуу китептериндеги берилиши, окутулушу, методикалык эмгектерде изилдениши [Текст] / Б. А. Байиева, Кубанычбек кызы Бүфатима // Вестник Кыргызстана № 2 (1) Бишкек – 2023. – №1. – 267-268-бб. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=54597494>

10. Байиева, Б. А. А. Осмоновдун «Толубай сынчы» поэмасын окутууда окуучунун өздөштүрүүсүн текшерүүдөгү деңгээлдик тапшырмалар менен иштөө технологиялары (орто мектептин мисалында) [Текст] / Б. А. Байиева // Окутуунун инновациялык технологиялары. – 2023. – №1. – 74-80-бб.

11. Байиева, Б. А. Алыкул Осмоновдун «Өлүп тирилгендер» поэмасын окутуунун технологиялары (орто мектептин мисалында) [Текст] / Б. А. Байиева, А. Н. Тажибаева // Окутуунун инновациялык технологиялары.– 2024. – №1. – 142-147-бб.

Байиева Бегайым Абдугапаровнанын «Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары (орто мектептин мисалында)» аталыштагы 13.00.02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Алыкул Осмонов, кыргыз адабияты, поэма, окутуунун технологиялары, орто мектептер, эксперимент, деңгээлдик тапшырмалар, дифференциацияланган технологиясы, педагогикалык интерпретациялоо, окутуунун жолдору, окутуунун ыкмалары

Изилдөөнүн максаты - орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун эффективдүү технологияларын жана окутуу ыкмаларын илимий-теориялык негизде иштеп чыгуу жана аны эксперимент жолу менен текшерүү.

Изилдөөнүн объектиси: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары.

Методдору: теориялык адабияттарды талдоо; байкоо, анкеттөө, аңгемелешүү, тажрыйбаларды үйрөнүү, анализ жана синтез, педагогикалык эксперимент.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөр менен аныкталат. Орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары, ыкмалары, жолдору, каражаттары философия, адабият таануу, педагогика, психология илимдеринин соңку жетишкендиктерине негизделип алгачкы жолу иштелип чыкты; орто мектепте Алыкул Осмоновдун поэмаларын окуу программаларында, окуу китептеринде берилиши көрсөтүлдү; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары боюнча методисттердин, мугалимдердин тажрыйбалары жалпыланды; Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологияларынын методикасы педагогикалык тажрыйбадан өткөрүлүп, эффективдүү делген жолдор жана ыкмалар практикага сунушталды.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: орто мектептердин кыргыз адабияты сабагында Алыкул Осмоновдун поэмаларын окутуунун технологиялары менен окутуу боюнча биздин иш кыргыз адабиятын окутуунун предметтик стандарты менен окуу программасынын талаптарына ылайык мектеп мугалимдери үчүн практикалык маселелерин чечүүгө арналып, конкреттүү сунуштарды берип, теманын негизиндеги сабактардын үлгүлөрүн көрсөтүп, мугалимдерге колдонууга сунуш кылгандыгы. Сунуштар кыргыз адабияты окуу китебинин дидактикалык мазмунун өркүндөтүүгө өз салымын кошо алгандыгы менен бааланат. Жыйынтыктар мугалимдердин сабагын өркүндөтүүгө көмөк көрсөтөт жана методисттерге окуу программаларын, окуу китептерин, методикалык колдонмолорду жакшыртууда, окутуучуларга жогорку жана орто окуу жайларында курстук, дипломдук, магистрдик иш жаздырууда багыт берет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Байиевой Бегайым Абдугапаровны на тему “Технологии обучения поэмам Алыкула Осмонова (на примере средней школы)” на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - теория и методика обучения и воспитания (кыргызская литература)

Ключевые слова: Алыкул Осмонов, кыргызская литература, поэма, технологии обучения, средние школы, эксперимент, уровневые задания, дифференцированная технология, педагогическая интерпретация.

Цель исследования: научно-теоретическая разработка и экспериментальная проверка эффективных технологий обучения поэмам Алыкула Осмонова по предмету кыргызская литература в средних школах.

Объект исследования: процесс обучения поэмам Алыкула Осмонова в средних школах по предмету кыргызская литература.

Предмет исследования: технологии обучения поэмам Алыкула Осмонова в средних школах по предмету кыргызская литература.

Методы исследования: анализ теоретической литературы; наблюдение, анкетирование, интервью, изучение опыта, анализ и синтез, педагогический эксперимент.

Научная новизна исследования: впервые разработаны технологии, методы, способы, средства обучения поэмам Алыкула Осмонова по предмету кыргызская литература в средних школах на основе последних достижений литературоведения, педагогики, психологии; диахронически исследованы роль и место обучения поэмам Алыкула Осмонова в средней школе в учебных программах, учебниках и доказаны пути улучшения; обобщен опыт методистов, учителей по технологиям обучения поэмам Алыкула Осмонова; проведен педагогический эксперимент по технологиям обучения поэмам Алыкула Осмонова, предложены эффективные способы и приемы.

Практическая значимость исследования: результаты исследования предоставляют учителям кыргызской литературы ценную дидактическую информацию относительно теоретического и практического понимания по использованию технологий обучения поэмам Алыкула Осмонова на уроках. Разработанные в рамках исследования образцы, методики и приемы помогают развивать у учащихся самостоятельное творческое мышление, повышают интерес и привлекают их к изучаемой теме по литературе. Поэмы Алыкула Осмонова способствуют улучшению преподавательской деятельности, углублению их образовательного и воспитательного значения. Материалы исследования могут использоваться в качестве методического пособия в различных образовательных учреждениях: в школе, средних и высших учебных заведениях. Рекомендации по совершенствованию учебных программ и пособий направлены на помощь преподавателям при подготовке различных работ в учебных заведениях. Наши рекомендации будут способствовать в улучшении учебных программ, учебников, методических пособий, в написании курсовых, дипломных, магистерских работ в высших и средних учебных заведениях.

SUMMARY

of Baiyeva Begayym Abdugaparovna's dissertation on the topic “Technologies of teaching poems by Alykul Osmonov (on the example of a secondary school)” 13.00.02 – theory and methodology of teaching and upbringing (Kyrgyz literature) for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences

Keywords: Alykul Osmonov, Kyrgyz literature, poem, learning technologies, secondary schools, experiment, level tasks, differentiated technology, pedagogical interpretation.

The purpose of the study: scientific and theoretical development and experimental verification of effective technologies for teaching poems by Alykul Osmonov on the subject of Kyrgyz literature in secondary schools.

The object of the study: the process of teaching poems by Alykul Osmonov in secondary schools on the subject of Kyrgyz literature.

Subject of research: technologies of teaching poems by Alykul Osmonov in secondary schools on the subject of Kyrgyz literature.

Research methods: analysis of theoretical literature; observation, questioning, interviews, study of experience, analysis and synthesis, pedagogical experiment.

Scientific novelty of the research: for the first time, technologies, methods, methods, means of teaching poems by Alykul Osmonov on the subject of Kyrgyz literature in secondary schools were developed on the basis of the latest achievements in literary studies, pedagogy, psychology; the role and place of teaching poems by Alykul Osmonov in secondary school in curricula, textbooks were diachronically investigated and ways of improvement were proved; the experience of methodologists, teachers on technologies of teaching poems by Alykul Osmonov; A pedagogical experiment was conducted on the technologies of teaching poems by Alykul Osmonov, effective methods and techniques were proposed.

Practical significance of the study: the results of the study provide teachers of Kyrgyz literature with valuable didactic information regarding the theoretical and practical understanding of the use of technologies for teaching poems by Alykul Osmonov in the classroom. The samples, methods and techniques developed within the framework of the study help to develop students' independent creative thinking, increase their interest and attract them to the topic of literature under study. The poems of Alykul Osmonov contribute to the improvement of teaching activities, deepening their educational and educational significance. The research materials can be used as a methodological guide in various educational institutions: schools, secondary and higher educational institutions. Recommendations for improving curricula and manuals are aimed at helping teachers prepare various jobs in educational institutions. Our recommendations will contribute to improving curricula, textbooks, teaching aids, and writing term papers, theses, and master's theses in higher and secondary educational institutions.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Кеңсе кагазы. Тиражы 50 нуска.
«Соф Басмасы» ЖЧК тарабынан басылып чыкты.
720020, Бишкек ш., Ахунбаева көч., 92